

Heemkundekring "Sint Achten op Boeckel"

De Standerdmolen van Boekel t/m 1830.

Publicatie "De Wanmeule" juli 1993

In de Wanmeule verschenen twee artikelen waarin werd ingegaan op de geschiedenis van de Boekelse Molens. In deze artikelen worden de molen van Van Grinsven en de molen op de Logt-Handel beschreven. Boekel heeft een rijke molengeschiedenis. Want behalve deze twee molens had Boekel vroeger een rosmolen, een molen aan de Gemertseweg, daar waar nu Coolen woont en een molen die er nog steeds staat en beter bekend is als de molen van Verbeek. In enkele artikelen wil ik verder ingaan op de geschiedenis van de Boekelse molens en haar molenaars.

In dit artikel staat de geschiedenis van de molen van Verbeek tot 1830 centraal. De enige molen die Boekel nu nog rijk is. In het tijdschrift "De Molenaar" verscheen in 1990 een drie-delig artikel dat de geschiedenis van deze molen als volgt inleidt:

"De molen van Boekel is een juweel van een Standerdmolen, gelegen op een schitterende plaats in het dorp, op een berg aan een driesprong, in het verlengde van de Kerkstraat, die hij als het ware afsluit. Een dergelijke ligging komt zelden voor. Een bijzonderheid was, dat de pastoor het recht had om bij kerkelijke plechtigheden aan de voet van de molenberg een altaar op te richten. De molen zou hier in 1785 gebouwd zijn door Peter Klefas, maar voordien reeds elders gestaan hebben."

De Boekelse Standerdmolen is inderdaad uniek, en dat vooral door haar markante ligging, waardoor hij in grote mate het dorpsgezicht bepaalt.

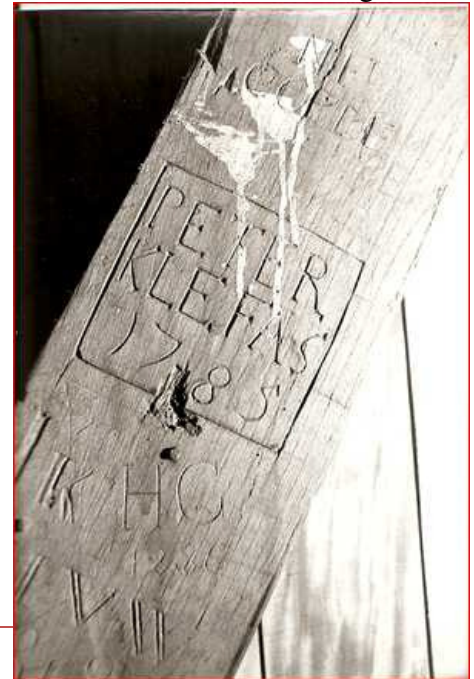
Uit welke tijd de Boekelse Standerdmolen dateert is niet bekend. Volgens het boek "Boekel 650 jaar" zou de molen uit het midden van de 17e eeuw dateren en gebouwd zijn door de Hollander Jan van Riemsdijk. Waarop dit gegeven is gebaseerd is niet bekend.

In "Boekel 650 jaar" lezen we verder dat de molen zeer oud moet zijn, wat ondermeer afgeleid kan worden uit de muurtjes waarop de molen steunt. Die zijn gemaakt van zogenaamde "zonnebakstenen". Zonnebakstenen dateren over het algemeen van voor 1800. Na een grondig archiefonderzoek kan dat worden bevestigd dat de molen inderdaad een zeer oude geschiedenis heeft, die veel verder teruggaat dan wat er tot op heden werd aangenomen.

De Standerdmolen staat op Den Elzen.

In het aangehaalde artikel “De Molenaar” staat dat de molen “voordien reeds elders heeft gestaan”. Dit is ook inderdaad het geval. De molen stond namelijk aanvankelijk op het gehucht Den Elzen. De molen is later verplaatst naar het centrum van Boekel. Dit moet gebeurd zijn tussen 1830 en 1867. In het volgende artikel zal hier uitgebreid op worden ingegaan. Aangezien de overplaatsing na 1830 plaatsvond, kan de genoemde Peter Klefas de molen nooit verplaatst hebben. Daar zijn ook nog andere argumenten voor aan te voeren. Peter Klefas trouwde in 1786 in Boekel met Wendelina van der Wijst, een dochter van de Boekelse koster. Een jaar daarvoor kerfde Peter zijn naam in de brede richel aan de rechter zijde middenkant van de meelzolder (zie foto)

De verplaatsing van molens gebeurde in die tijd onder de verantwoordelijkheid van molenmeesters. Niets wijst er op dat Peter Klefas in 1785 molenmeester was, iets wat gezien zijn jonge leeftijd niet aannemelijk is. Peter Klefas woont in 1789 nog in Boekel, want in dat jaar wordt een dochter van hem in de Boekelse kerk gedoopt. Naar alle waarschijnlijkheid was Peter Klefas van 1785 tot 1789 molenaarsknecht, aangezien Peter Scheij in deze periode als molenaar te boek staat.

Oudste vermelding van de molen.

Zeker is dat vanaf 1630, het begin van de doop-, trouw- en begraafboeken van de Boekelse parochie, continu molenaars met hun gezinnen in Boekel wonen. De eerste molenaar, die in het doopregister wordt genoemd is Petrus Theodorus die op 15 maart 1631 dochter Elisabeth laat dopen. Dat deze Petrus Theodorus, en een tiental anderen, molenaar van deze molen was, is nagenoeg zeker om verschillende redenen. Op de eerste plaats omdat Boekel in 1826 slechts één windmolen rijk is. Op de tweede plaats omdat de Heren van het Land van Ravenstein tot 1800 het zogenaamde molenrecht in bezit hadden, wat ondermeer inhield dat alleen met hun toestemming een molen op Boekels grondgebied mocht worden gebouwd. Bij een verpachting in 1784 wordt voor Boekel slechts één molen genoemd. Het is een ban- of dwangmolen, waarop alle Boekelnaren hun koren moesten laten malen.

De Heren van het Land van Ravenstein hadden in de belangrijkste plaatsen molens laten bouwen, ondermeer in Ravenstein, Reek, Herpen, Uden (2) en Boekel. Op een ban- of dwangmolen waren alle ingezetenen verplicht hun graan te laten malen. Het is dus niet zo dat Boekelnaren bij windstilte met hun koren naar de Erpse watermolen konden, om het daar te laten malen. Ze waren verplicht om het graan op de Boekelse molen te laten malen en mochten het alleen bij uitzondering –na drie dagen wachten- op een andere molen in het Land van Ravenstein laten malen. Bij overtreding van deze regel stonden zware straffen zoals we zo dadelijk nog zullen zien.

Hoeve de Tandpijn tegenover de molen.

In een cijnsregister van Boekel wordt enkele keren melding gemaakt van percelen die grenzen aan de molen. Een zeer grote hoeve van 90 lopense (= 15 hectare) genaamd “De Tandpijn” wordt omschreven als liggend tegenover “de meulen tusschen Peelschenloop en Meulenloop”. In 1680 is Heylken de weduwe van Simon Ariaens met haar 6 kinderen eigenaresse van hoeve “De Tandpijn”. Hoeven “De Tandpijn” wordt in 1686 verkocht en komt later op 4 november 1739 door koop gedeeltelijk in handen van Mathijs van de Borgh. Op 5 oktober 1763 is zijn dochter Marie, weduwe van Peter van den Boom eigenaresse.

In het reeds aangehaalde register worden verder de cijnsen vermeld die geheven worden op percelen, onontgonnen gronden die voor ontginning zijn uitgegeven. Deze cijnsen worden de novalia genoemd. Bij de novaliacijnsen van 1680 blijkt dat Dries Jansen, richterbode in Boekel, 4 lopense en 20 roede land heeft gekocht. Het perceel ligt naast “den Meulenhof” en Jenneke Aert Hermens. De richterbode heeft

bovendien nog een perceeltje van 1 lopense en 46 roede gekocht dat “omtrent de meulen” is gelegen en verder naast Daendel Theunissen en wordt het omgeven door gemeente gronden. Samenvatten kan worden gezegd dat er vanaf 1631 continu molenaars in Boekel wonen. De oorsprong van de molen is van nog oudere datum, maar daarover valt met enige zekerheid (nog) niets te zeggen. Zeker is dat in 1680 op Den Elzen een molen stond. Aangezien geen enkele inscriptie van de Boekelse standerdmolen van voor 1700 dateert, kan dit betekenen dat de molen op Den Elzen een voorganger heeft gehad. Of, een tweede mogelijkheid, dat de oudste balken (door brand of slijtage) verloren zijn gegaan. De oudste gevonden inscriptie dateert uit 1700 en is te vinden op de standaard met de aantekening M.G.V.M.

Gezicht op Den Elzen vanaf de Volkelseweg. Rechts van de weg het kachelmuseum, links op de achtergrond garage (2008) van de Heiden. Helemaal links op de foto de achterkant van het voormalige molenaarshuis (Nu bewoond door H. Coppens), Molenakkers 1. Links op de voorgrond stroomt de Molenloop. Vóór de ruilverkaveling in de jaren 60 liep een zandweg vanaf waar nu de lantaarnpaal staat naar molenaarshuis/molen en die uitkwam op Den Elzen, waar vroeger het huis van de Riit stond.

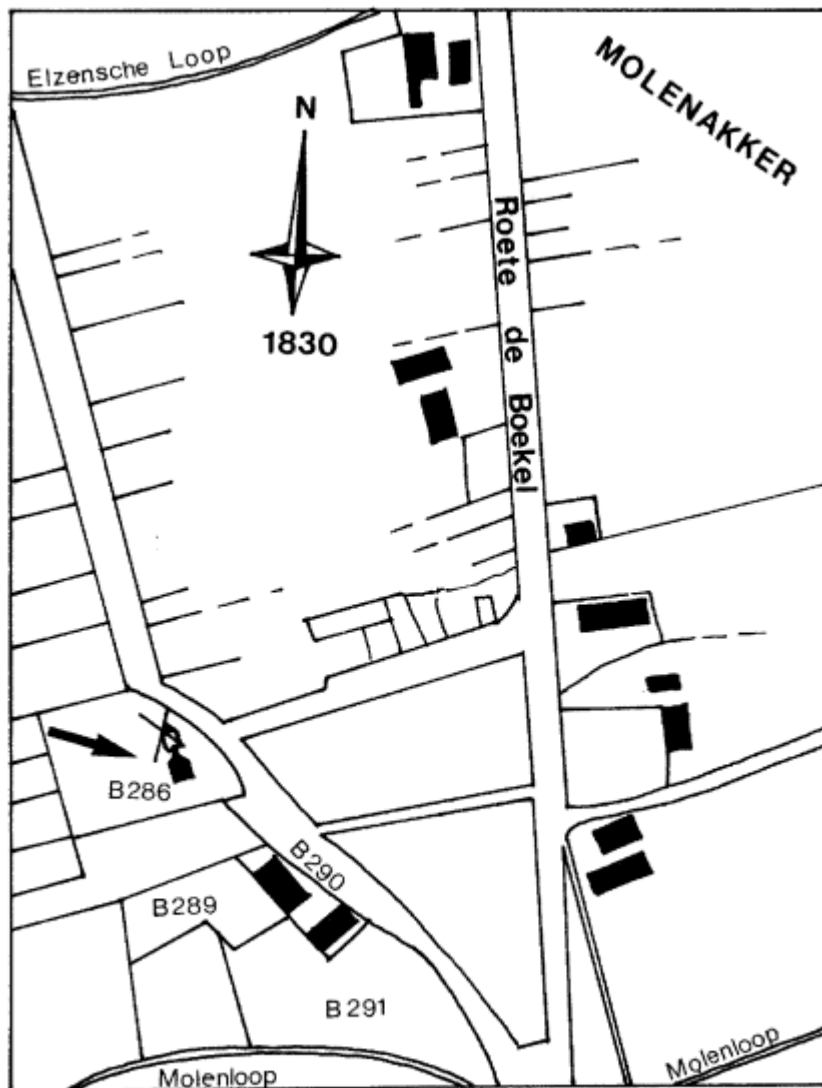
Molenakker 4 bedrijfsgebouw van Sjeff Coppens. Op de hoek van dit pand, achter de schuifdeur stond rond 1800 de molen. Bij graafwerkzaamheden voor de fundering zijn resten gevonden van de achtkantige standaard op een diepte van 1 meter. Het terrein is opgehoogd. De resten bestonden uit enkele lagen stenen, een tiental centimeters onder het oppervlak.

Het kadaster van 1830

Het eerste Boekelse kadaster kreeg zijn definitieve status in 1830. De beginfase van het in kaart brengen van dit omvangrijke werk dateert van kort na de Franse tijd. Een aantal aantekeningen zijn in het Frans gesteld. De gemeente Boekel is in een aantal secties verdeeld. Sectie B staat aangeduid met “Section B Du Moulin” (Sectie B van de molen). In een kadastraal register staat te lezen : “Sectie B, Hoge en Lage Elzen van de molen.” Op de kadasterkaart staan enkele toponiemen, die naar de molen verwijzen. Zoals Molenakkers en de Molenloop.

Het perceel waar de molen opstaat blijkt, samen met de daartoe belendende percelen, te grenzen aan de Molenloop en is terug te vinden onder het nummer B 286. Eigenaresse in 1830 is de weduwe van Peter Scheij, molenaarster. Onder haar naam staan de volgende bezittingen:

Sectie nr.		Grootte in roede
B 107	Schuur	1,40
B 108	Huis en Erf	4,62
B 109	Weiland	21,50
B 285	Heide	18,00
B 286	Molen	0,64
B 287	Schuur	1,26
B 288	Schuur	0,72
B 289	Tuin	19,20
B 290	Huis, Schuur en Erf	12,52
B 291	Weiland	73,20
B 275	Bouwland	149,80

Naar het minuutplan van het kadaster van 1830; sectie B: De Hoge en Lage Elzen van de molen. Onder nummer B286 de standerdmolen. De zwarte blokjes zijn gebouwen.

huurwaarde is geschat op 500 gulden.

Behalve de molen, het molenaarshuis, schuren en het omliggende land, bezit de weduwe Scheij een (keuter)boerderijtje op Den Elzen (B107 / B109). De ligging van de molen is hoogst merkwaardig. De molen lijkt gebouwd te zijn op een

omgeving van de molen nog vrij lang uit heidegrond bestond. In veel plaatsen zijn de molens aan de rand van de dorpskom gebouwd, meestal grenzend aan akkerland waar weinig bomen staan, zodat ze optimaal van de wind gebruik kunnen maken. Dit zal in Boekel ook één van de overwegingen geweest zijn. Een andere mogelijke verklaring is te vinden in de aangrenzende Molenloop. Heeft Boekel voordat de standerdmolen werd gebouwd een watermolen gehad? Een watermolen die aan de Molenloop stond? Een vraag die nu nog niet beantwoord kan worden, maar die de moeite van het onderzoeken waard is. In aantekeningen bij de kadastrale gegevens die handelen over de belangrijkste nijverheid staat in 1826 vermeld dat Boekel één windkorenmolen heeft die door de eigenaresse in gebruik is. Het is een houten standerdmolen met twee paar stenen voor het breken van granen die gelijktijdig zouden kunnen werken. De

De familie Scheij is nauw verbonden met de geschiedenis van de Boekelse standerdmolen. In 1744 wordt voor het eerst een telg uit de molenaarsfamilie Scheij in Boekel genoemd. Het is Isabella Maria Scheij, die gehuwd is met de molenaar Harmanus van den Heuvel. Ze laten in Boekel 6 kinderen dopen.

In 1785 wordt een oomzegger van Isabella de pachter van de molen. Het is Peter Scheij, die in 1793 komt te overlijden. Zij echtgenote Josina van Will staat tot 1838 als molenaresses te boek. Haar dochter Maria Scheij huwde met Johannes Boerdonk en staat in 1850 als molenaresses genoteerd in het bevolkingsregister. Als Peter Scheij in 1785 molenaar wordt van de molen, dan is de molen nog in eigendom van de Landheer van Ravenstein. In 1784 verpacht de Landheer de molen opnieuw aan de meestbiedende. Een imposant huurcontract is hiervan bewaard gebleven.

Verpachting van de molen.

Als de openbare verpachting van de molen plaatsvindt, is Francis van Rooij de pachter. In een rekest aan het Hof van München verzoekt hij om prolongatie van zijn 24-jarig pachtcontract. Hij hoopt, zo schrijft hij, dat hij de consolidatie van de Heer mag verdienen en dat hij gunstig op zijn verzoek beschikt. Uit het gegeven dat de molen op de 27 november 1784 voor alle man wordt verpacht mag afgeleid worden dat het rekest is afgewezen. Francis zet de openbare verpachting in voor 1000 guldens, Peter Scheij mijnt voor 1020 guldens en hoogt nog eens voor 15 en 85 slagen à twee gulden de slag. Dit brengt de totale pachtsom op 1220 Hollandse guldens. Als borgen stelt Peter Scheij: Geurt Vos uit Uden en Marcelis Voet uit Deurzen. In 1785 betaalt Peter Scheij de tiende penning, is 122-0-0 (resp. guldens, stuivers en duiten) aan lijcoop 21-17-0, aan de Landrentmeester 18-0-0 en aan de landschrijver 12-0-0.

Het huurcontract.

In opdracht van Heer Carel Theodor, Heer van Ravenstein, verpacht rentmeester Jacob Johan van Willigen, Landmeester van Ravenstein, op 27 november 1784 na drie voorgaande zondagse publicaties de "Camerale wintmoolen tot Boekel met het moolenhuijs en schuur, voortr alleswat daar toe gehoorig is, voor den tijdt van 24 agter een volgende jaaren." De pacht zal een aanvang nemen op 1 mei 1785 en eindigen op 30 april 1809. De pachtovereenkomst bevat 35 artikelen, waarvan het meest interessante hier word aangehaald.

De pachter moet elk kwartaal een vierde van de pacht betalen. Bij aanvang van de pacht zal de pachter het tiende deel van de 24-jarige pacht vooraf betalen, inclusief de zogenaamde "lijcoop" en de jura cancelarie. Met lijcoop wordt lijkoop of lijfkoop bedoeld. Het is verouderd en gewestelijk Nederlands waarmee het geld wordt bedoeld dat bij het sluiten van een koop door de koper wordt betaald om op de koop te drinken en die drank zelf, soms ook kortweg fooi genoemd. In dit geval gaat het dus om het beklinken van de huurovereenkomst. De Jura cancelaire is een extra toeslag zoals we die nu kennen als beschrijvingskosten van de notaris. Bij het opmaken van het pachtcontract voor de Boekelse molen bedraagt de Jura cancelarie 30 guldens. De landschrijver van Duren kreeg voor zijn pennenvruchten 12 gulden en landmeester van Willigen voot het organiseren van de verpachting en verdere beslommingen 18 gulden.

De standerdmolen is een ban- of dwangmolen.

In het contract lezen we verder dat de pachter onder geen beding vermindering of kwijtschelding van de pacht zal krijgen, met uitzondering van een "generaale krijg (=oorlog), pest, hongersnood of bij soortelijke rampen, wanneer de mensen huis en hof verlaten en zich naar elders begeven. De pachter zal de molen houden "in zijn ouden dwang en gerigtigheid". Dat wil zeggen dat de Boekelse

ingezetenen verplicht zijn om hun koren op de Boekelse molen te laten malen. De molenaar heeft het recht om van het gemalen koren het zogenaamde “molster” te scheppen, zoals dat van ouds aan de Heikant gebruikelijk is. Het molster of maalloon is het 18e deel van het te malen graan. In tegenstelling met wat tot dan gebruikelijk is mag de pachter het maalloon niet met een pan scheppen, maar moet hij dit doen met een schepvat dat zodanig is gemaakt dat 1/18e gedeelte kan worden geschept. De mulder zal het molster niet mogen laten afkopen, maar is verplicht het 1/18e gedeelte te scheppen.

Het is ieder ingezetene van Boekel, maar ook iedereen van buiten het Land van Ravenstein, verboden gemalen meel, gebakken brood, witbrood of koek in te voeren. Evenmin mogen de Boekelse bewoners elders hun graan laten malen. Bij overtreding van deze regel zal de eerste keer tien goudgulden betaald moeten worden aan de Landheer. De aanbrengrer of de molenpachter krijgt voor het verklikken het meel en de zak. Iemand die voor de tweede keer gepakt wordt, moet de voorgaande boete betalen en bovendien zal zijn paard en kar in beslag worden genomen. Wanneer iemand voor de derde keer deze regel overtreedt wordt hij “arbitrairlijk” gestraft.

De molenaar heeft 3 dagen de tijd het koren te malen, is het dan nog niet gemalen, dan mag de eigenaar het koren van de molen afhalen en elders in het Land van Ravenstein laten malen.

*Het voormalige molenaarshuis, Molenakker 1.
De oude zandweg liep vanaf de Molenloop. Links op
de achtergrond, via het molenaarshuis (links
daarvan) naar de molen die tegenover dit huis lag.*

*Gedeelte van een topografische kaart uit 1837.
Volgens deze kaart is er dan maar 1 windmolen
in Boekel en wel op Den Elzen.*

De afgaande molenaar en de komende molenaar.

Bij aanvang van de pacht op 1 mei 1785 zullen door drie molenmeesters de molenstenen, zowel de lopers als de liggers, geschat worden. De pachter moet voor iedere duim (circa 2,5 cm) 15 guldens betalen. Wanneer de molenstenen “lamme stenen of breukelingen” zijn, zal op iedere duim een korting plaatsvinden.

Volgens een oud gebruik nodigen in het Land van Ravenstein de afgaande molenaar en de aankomende molenaar een aantal personen uit op de maaltijd. Omdat dit tot hoge extra kosten kan leiden wordt dit gebruik in het pachtcontract verboden, op straffe van 25 goudguldens. Evenmin is het de molenaar toegestaan, zoals dat dikwijls gebeurt, met behulp van “vastenavonds bieren en/of nieuwjaarsgeschenken” of op andere onbehoorlijke manieren, proberen graanaanbieders naar de molen te lokken. Bij overtreding moet de overtreder 10 goudguldens betalen. Het is de pachter verboden de molen onder te verhuren zonder dat hij daarvoor zijn toestemming heeft van de rentmeester.

Molenaars die een molen in eigendom hebben in de Staat de Nederlanden worden op basis van een decreet van 26 februari 1752 voor het poachten van de Boekelse molen uitgesloten. Zij komen alleen in aanmerking als zij hun eigen molen verlaten en de gepachte molen zelf bemalen en bewonen.

De pachter heeft het recht om op basis van een “genadigst bevel uitgevaardigd bij een vorige verpachting op 14 november 1715” op eigen kosten een achtermolen te maken. Daarnaast heeft hij het recht op eigen kosten een onderzolder te maken of op een andere wijze de molen te verbouwen wanneer hij dat noodzakelijk acht. Bij het afgaan van de pacht zal hij de achtermolen aan de Heer moeten laten. De stenen van de achtermolen worden getaxeerd op 15 gulden voor iedere duim.

Op 21 mei 1800 wordt aan de gezamenlijke molenaars van het Land van Ravenstein, de molen op oude basis verpacht. De pacht prijs wordt echter verminderd “niet meer dan een vierde gedeelte op hun jaarlijks pacht wordt geaccordeerd. Deze vermindering zal ingaan op 1 mei 1800. De motieven voor deze verlaging worden niet genoemd. Mogelijke verklaringen zijn: de economische achteruitgang en het afschaffen van ban- of dwangrecht.

Burgeres weduwe Peter Scheij molenaar te Boekel, accepteert de gestelde condities en ondertekent de acte eigenhandig op 2 juli 1800. Wanneer de molen in eigendom is gekomen van Josina van Will, weduwe van Peter van Scheij, is nog niet bekend. In een volgend artikel hoop ik hierover uitsluitel te kunnen geven.

Peter van de Elsen